

**Дніпропетровський обласний інституту післядипломної
педагогічної освіти
Відділ освіти Широківської райдержадміністрації**

Широківська середня загальноосвітня школа №2

**ЗБІРНИК
пізнавальних завдань
з української мови**

**Демчишина А.І.,
вчитель початкових класів**

**смт Широке
2012 рік**

**ДЕМЧИШИНА Алла Іванівна - вчитель вищої категорії, вчитель методист
Широківської СЗШ №2
смт. Широке
Дніпропетровської області**

У збірнику дібрані пізнавальні завдання з української мови для учнів початкових класів Ці завдання можна використовувати на уроках при вивченні різних тем з української мови. Вони сприяють розвитку пізнавальної активності учнів, їх зацікавленості навчальним матеріалом, а також урізноманітнюють види роботи на уроці, роблять його більш змістовним і цікавим.

Розраховано на вчителів початкових класів.

ПЕРЕДМОВА

Важлива роль в активізації розумової діяльності на уроках української мови належить саме пізнавальній діяльності, яка дає змогу залучити до роботи увесь клас, примушує кожного учня інтенсивно думати, шукати і знаходити. Внаслідок чого знання набуваються не механічно, а свідомо, не лише пам'яттю, а передусім розумом.

Аналіз пізнавальних завдань свідчить, що вони мають широкі дидактичні можливості.

Практично на будь-якому уроці можна знайти кілька хвилин, щоб потренувати розум дітей у гнучкості і швидкості процесів мислення. Спонукаючи дитину шукати і знаходити рішення завдання, що стимулює швидке напружене мислення.

Завдяки пізнавальним вправам поживається урок, у дітей виробляється смак до напруженої творчої роботи. Більшість завдань доцільно для використання у фронтальній та індивідуальній роботі.

*Вивчайте, мову українську -
Дзвінкоголосу, ніжну, чарівну,
Прекрасну, милу і чудову,
Як материнську пісню колискову.*

(А.Каніщенко)

ЗВУКИ І БУКВИ

- Скласти слово замінивши букву: лис - и (і), сом - о (а,і), сом - м (н), мак (р,с), місто - м (т), пісок - п (л), куб - к (ч), клас - л (в), коса - к (р).
- Скласти слово додавши букву: лід (слід), мак (смак), рак (грак), їжа (їжачок), кіт (кріт).
- Заміни букву і утвори нове слово: рік - сік, бік, лік; каша (наша, ваша, Маша, Саша); дуб/зуб, куб. чуб).
- Дібрати слова з подовженими приголосними "Хто більше". Жи..., ли..., ми..., ши..., бага ..., заня..., поши..., гі..., зі..., рі..., зна... .
- Відгадай слово:
  - Буква **я** на початку слова. Слово відповідає на питання Що ? У ньому 2 склади. (Явір, яма. ясен, ясла, язик);
  - я** в середині слова на початку складу: (туя. пояс, хвоя, соя, шия. маяк, мрія).
  - я** в середині і кінці слова **і** позначає м'якість попереднього приголосного (куля, праця, рядок, буряк).
  - буква **ю** на початку слова і відповідає на питання хто ? (Юра, Юхим, Юля). Що? (Юшка, юрба, юрта)
  - ю** в середині слова і позначає м'якість попереднього приголосного (ключ, люлька, тюльпан, клюква).
  - є** на початку слова: хто Євген, єнот, Єфрем, Євдоким.
  - є** в середині слова, на початку складу (читає, грає, малює, працює)
  - є** С після букви, що позначає приголосний (синє, раннє, осіннє, середнє)
  - ї** на початку слова (їжак, їзда).
  - ї** в середині слова на початку складу: Що робити ? (виїхати, поїсти, поїхати)

ШАРАДИ

- Скласти слово із перших складів: десять, резеда, вода (дерево); гаї, зелені, табір (газета) диня, тисяча (дитина), батіг, ранок, банка (барабан).
- З перших складів першого слова і других другого: будинок, моряк (буряк), ірис, синій (іній), пекар, журнал (пенал), хвилина, біля (хвиля) яма. весен (ясен).
- З перших складів двох слів і других складів третього слова: черга, говорити, новий (черговий), огірок, лічити, гравець (олівець), кава, череда, баня (качєня).
- З других складів двох слів і третього складу третього слова: рука, коленкор, господар (календар).

СЛОВА-РОДИЧІ

1. Дібрати спільнокореневі слова: ліс(лісник, лісовий, пролісок, переліски): сад (садівник, садовий, садок, посадка); дуб (дубок, дубочок, дубище, дубовий, дубило); казка (казочка, приказка, переказ, казати, розказати); хліб (хлібний, хлібина, хлібороб); мова (розмова, мовний, розмовляти, промовець); літати (літак, політ, приліт);

2 Відгадай слово:

- а) відповідає на питання **що?**, спільнокореневе до нього "вишневий" (вишня);
- б) відповідає на питання **хто ?**, спільнокореневе до нього - "шахта" (шахтар);
- в) відповідає на питання **який?**, спільнокореневе до нього "малий" (маленький).
- г) відповідає на питання **що зробив?**, спільнокореневе до нього "співав" (заспівав).

ШАРАДИ

1. Префікс від слова "перенести", корінь від слова "казка" (переказ).
2. Корінь від слова "квітка", суфікс від слова "вудочка", закінчення від слова "зірка" (квіточка).
3. Корінь від слова "лісок", суфікс від слова "зимова", закінчення від слова "червоний" (лісовий).
4. Префікс від слова "розмова", корінь від слова "писати" (розписати).
5. Префікс від слова "проніс", корінь від слова "лісник", суфікс від слова "дубок" (пролісок).
6. Префікс від слова "приїзд", корінь від слова "казати", закінчення від слова "ніжка" (приказка).

СЛОВО-КОРІНЬ

Дібрати слова, що складаються тільки з одного кореня: бак. біб. бук. гриб, віз, дах, дим, жар, жук, кит, кіт, клен, рак, рік, рот, сад, хліб, степ, сніг, сад.

ЗНАЙТИ СПОРІДНЕНІ СЛОВА

Довести свою думку, прочитавши вірш:

- а) Гарбузи

Достигають на городі Гарбузиха і Гарбуз.

Тільки як тут розібратись, де косичка, а де вус?

- б) Чи спільнокореневі слова ?

Куряча сімейка

Я - маленьке курчатко,

Півень - мій татко.

У нього дочка -

Моя мама - квочка.

- в) *Слон, слониха й слоненя.*

йдуть купатися щодня,

Має радість слоненятко

бо його купає татко.

НЕНАГОЛОШЕНІ (е), (и)

1. . Із букв поданих слів за певний час скласти нові слова:

- а) велосипед (село, сипле, осел. депо, поле, довели, поля. воли, оси)
- б) очерет (рот. тре, оре, то. те .);
- в) гербарій (герб, рій, бій, гриб, раб, ріг);
- г) метро (рот, метр, море, том);
- д) коридор (кори, до. роки, код...);

2 До поданих слів доберіть та запишіть такі їхні форми, які допоможуть дізнатися, букву е чи и слід писати замість крапок:

Р...бро, с...ло, з...мля, оз... ро, кр...ло, т...ни, л...ни, л...сти, , с...чі, с...ни.

3. Знайти у вірші слова з ненаголошеними **е** чи **и**, дібрати перевірені. Пояснити чому вірш має таку назву.

Небилиця

*Що у зими на порозі -
цвітуть маки на морозі,
а у літа на печі -
замерзають калачі.*

*А у весни в кінці поля -
листя скинула тополя,
А в осені коло стежки -
вбрались верби у сережки.*

*А ми стали коло хати
та й не можем розібрати, -
кому їти рибу пасти,
кому воду в лапи класти,
кому піски молотити,
кому сніги волочити.*

(Т.Коломієць)

. Поміркуйте, чи в усіх випадках написання пропущеної букви можна перевірити наголосом? Що прийде на допомогу?

*Пекар Півень у п...карні
Пік перепічки прегарні.
І ши...ничні пампушки,
І претишні п...ріжки .
Пригощайтесь!*

(Т.Коломієць)

ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ ОДНОГО ЛАДУ

1. Написати слова, без жодного дзвінкого, або жодного глухого приголосного.

- а) Кіт, піт. тут, тихо, сито, чисто, тиша, сичить, потік, чашка, хата, так. хочеш, фото, хто, сич. кит. тато, чесати, тихо.
- б) Друг, береза, бензин, дерево, рама, лом, лин. віл. герой, риба, верба, гірка, врожай, озеро, гарбуз, березень, дим, мед.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ

1. Відгадати загадки. Знайти слова, у яких можливе чергування приголосних.

- а) *Без ніг біжить,
Без голосу кричить.
Очі - мов коло.
Та не бачить нічого.
(Автомашина)*
- б) *Стоїть при дорозі
на одній нозі,
І шапочку має,
Та нікого не вітає.
(Гриб)*
- в) *Старий волох розсипав горох,
Не велів позбирати,
Став дня дожидати.
Як дня діждав,
Горох позбирав.
(Місяць і зорі)*

ІМЕННИК

1 Дібрати і записати певну кількість власних назв (прізвищ, імен, кличок тварин, назв міст, сіл, вулиць).

2. Дібрати і записати іменники, що відповідають на питання що? і починаються на певну букву Р (рука, редиска, річка, реп'ях).

3. До іменників, що відповідають на питання "хто?", дібрати іменники, які відповідають на питання "що?".

Садівник – сад. Тракторист- ..., лікар- ..., читач - , пекар - ... .

4. До кожного іменника добирати кілька дієслів за зразком:

Хмари - плывуть, насуваються.

Вітер - ..., зима - ....., листя -..., сніг - ....., дощ -..., птах -... .

5. Знайди "зайве" слово у кожному рядку:

1) зима, літо, осінь, ніг, весна;

2) кіт, гадюка, ягідка, птах, лисиця.

Доведи правильність відповіді.

6. Впишіть замість крапок назви столиць цих країн:

Столиця України - ..., Росії - . Білорусії - .... Франції - ..., Польщі - ..., Англії - ..., Італії... .

7. Записати вірш. Пояснити правопис іменників

Клав, Боря і Сергій

Рвуть ромашку й деревій.

Рвуть завзято, рвуть до спеки -

Будуть ліки для аптеки.

(М.Томенко)

8. Списати вірш. Поставити іменники в дужках в потрібній формі

Лічильник

Відгадайте, хто цей мастак.

Що відлічує (година),

І (секунда), і (хвилина).

Та ще й цокає: тік – так.

Завше він в самотині: на ручці чи на стіні... (Годинник)

(Т. Зралко)

ПРИКМЕТНИК

1. Дописати до кожного іменника можливі прикметники:

колесо (металеве, велике, чорне, важке), змій (паперовий, білий, легкий).
кулька (гумова, маленька, червона, кругла), день (весняний, теплий, ясний, тихий...).

2. Утворити з іменників прикметники:

3. дуб (дубовий, дубова, дубове);

холод (холодний, холодна, холодне);

літо (літній, літня, літне);

радість (радісний, радісна, радісне).

4. Дібрати прикметники близькі за значенням:

а) безмежний - безконечний, неосяжний , безмірний:

б) старий - старезний, давній;

в) ніжний - делікатний, м'який.

5. Дібрати прикметники протилежні за значенням: дорогий (дешевий), веселий (сумний), ввічливий (нечемний), високий (низький).

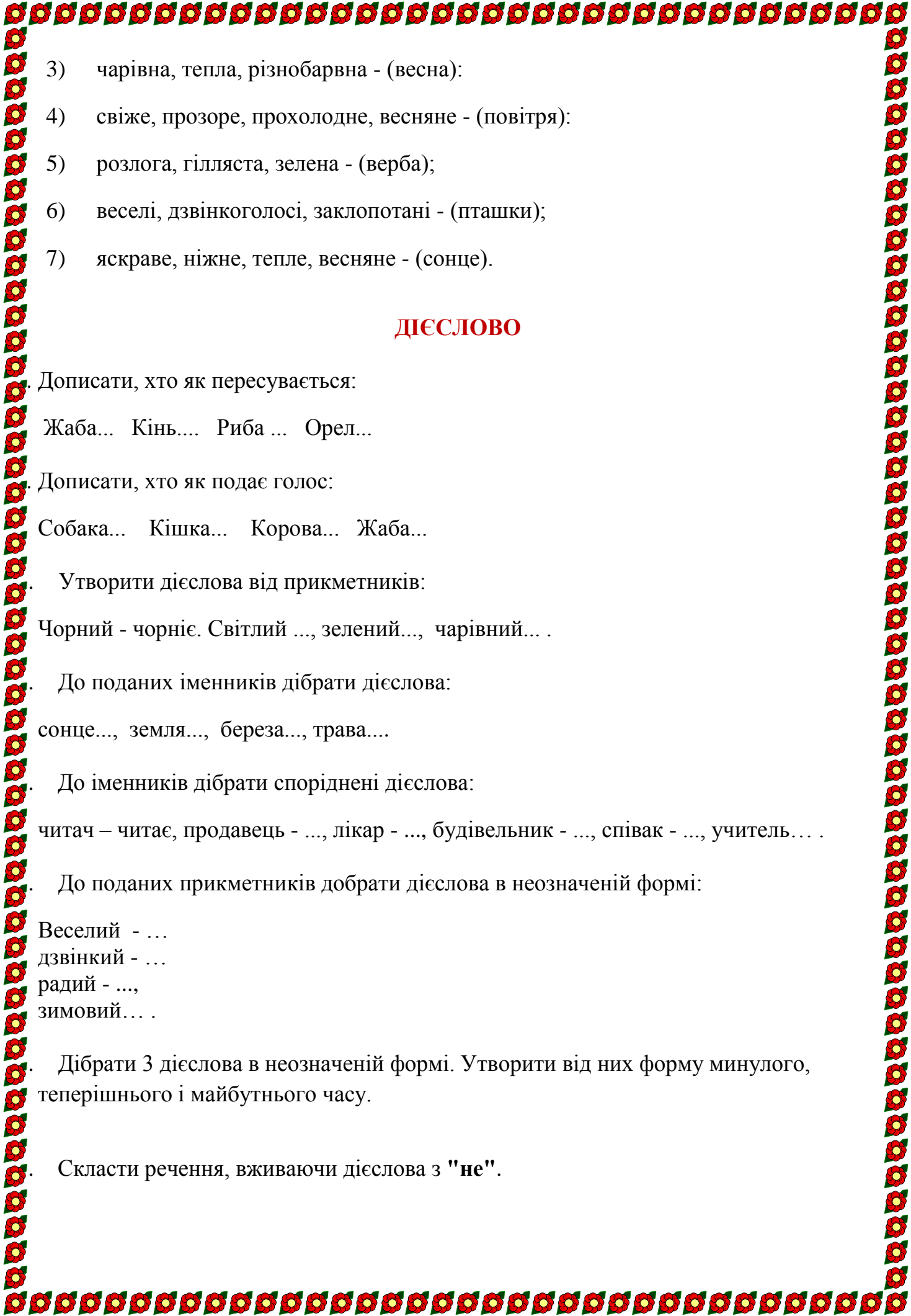
6. Скласти розповідь з поданих слів та словосполучень, додавши такі прикметники, щоб розповідь була цікавою

Був	?	день
Дивлюся на		небо
Високо в небі пливуть		хмаринки
Над землею пурхають		ластівки
Зі свистом проносяться		стрижі

Відгадати предмет за його ознаками:

1) широка, стрімка, глибока, чиста - (річка):

2) маленький, гомінкий, швидкий - (струмок);

-
- 3) чарівна, тепла, різнобарвна - (весна):
  - 4) свіже, прозоре, прохолодне, весняне - (повітря):
  - 5) розлога, гілляста, зелена - (верба);
  - 6) веселі, дзвінкоголосі, заклопотані - (пташки);
  - 7) яскраве, ніжне, тепле, весняне - (сонце).

ДІЄСЛОВО

. Дописати, хто як пересувається:

Жаба... Кінь.... Риба ... Орел...

. Дописати, хто як подає голос:

Собака... Кішка... Корова... Жаба...

. Утворити дієслова від прикметників:

Чорний - чорніє. Світлий ..., зелений..., чарівний... .

. До поданих іменників дібрати дієслова:

сонце..., земля..., береза..., трава....

. До іменників дібрати споріднені дієслова:

читач – читає, продавець - ..., лікар - ..., будівельник - ..., співак - ..., учитель.... .

. До поданих прикметників добрати дієслова в неозначеній формі:

Веселий - ...

дзвінкий - ...

радий - ...,

зимовий... .

. Дібрати 3 дієслова в неозначеній формі. Утворити від них форму минулого, теперішнього і майбутнього часу.

. Скласти речення, вживаючи дієслова з "не".

СИНОНІМИ

1. Дібрати іменники - синоніми:

Робота-труд, праця.

Мужність - відвага.

Дорога - шлях. Будинок - хата, споруда, житло, оселя.

Учень - школяр, хлопець.

Завірюха - метелиця, хурделиця.

2. Дібрати прикметники - синоніми:

Відважний-сміливий, безстрашний, хоробрий.

Веселий - радісний, бадьорий.

Пухкий - м'який, пишний.

3. Дібрати дієслова - синоніми:

Мерзнути - холонути, стигнути, дубіти.

Говорити розмовляти, спілкуватися.

Іти - ступати, крокувати, човгати.

Боятися - полохатися, лякатися.

Одягти - причепуритися.

4. Дібрати прислівники - синоніми:

Всюди – скрізь.

Охоче - радо, залюбки.

Спершу спочатку, насамперед.

Раптом - враз, зненацька.

Важко - тяжко.

5. Якими синонімами можна замінити такі слова:

Ой - ..., ох- ..., фу - ..., ха- ..., фі-... .

6. Ліс, праліс, гай, перелісок, діброва.

Байрак та бір - які іще тобі.

Одягнутому в шати голубі,

Дала імення щедра наша мова.

(П. Дорошко)

АНТОНІМИ

Дібрати антоніми до різних частин мови.

1. Місто (село), зима (літо), сонце (місяць), день (ніч), холод (тепло), початок (кінець), загадка (відгадка).

2. Голосний (тихий), дорогий (дешевий), сміливий (боязкий), сумний (веселий), добрий (поганий), тривожний (спокійний), скупий (щедрий).

3. Бігти (стояти), кричати (мовчати), мерзнути (зігріватися), кинути (підняти), плакати (сміятися).

4. Високо (низько), широко (вузько), назад (вперед), праворуч (ліворуч), весело (сумно), тихо (голосно), багато (мало), вгорі (внизу).

5. Знайти антоніми.

Господар і Голуб

Господар голуб'ят тягав щодня
з гнізда,

Та голуба хвалив за лагідність
і спокій.

Голуб відповів:

тім моя біда,

Я дуже лагідний, а ти жорстокий.

(П.Ключина)

- -У

6. Загадки.

а) День і ніч іде. а ніколи не дійде. (Годинник).

б) Весь час іде. іде - і на одному місці стоїть. (Годинник).

7. Прислів'я (додайте потрібні антоніми замість крапок).

Ситий ... не розуміє.

Не було б щастя, так ... допомогло.

З великої хмари ... дощ.

Як погано співати, краще ... свистати.

8. У поданому уривку знайти антоніми та синоніми.

Все йде. усе минає - і краю немає.

Куди ж воно ділось? Відкіля ж взялось ?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе, умирає ... Одно зацвіло,
А друге зів'яло, навіки зів'яло...
І листя пожовкле вітри рознесли

ОМОНІМИ

1. Знайти в тексті омоніми.

- а) Ніс ялинку Дід Мороз.
Дід Мороз, червоний ніс, він ялинку нам приніс.
- б) Вранці мию руки, шию.
Хоч не шию я ніколи, та голок в мене доволі. (їжак).
- в) Вранці діти поспішають до школи.
Ми поклали в ранці зошити.
- г) Поле засіяли пшеницею.
Одарка поле грядки.

2. Знайти у віршах омоніми. Пояснити свою думку.

а) *Похвалилась півню качка:
- Пхе, для мене шторм і качка,
Бо морячка я бувала,
Геть на всіх морях бувала.*

б) *Байбаки на варту стані
І в ту ж мить дрімати стани.
Отака ледача вартя,
Слова доброго не вартя.*

г) *Клим на гаву задивився.
А ведмідь не розгубився.
Підхопив два вулички ,
та й помчав вздовж вулички.*

3. Скласти речення зі словами: учений (прикметник); учений (іменник); черговий (прикметник); черговий (іменник).

4. Дитяча цікавість.

*Скажіть, цю іграшку з вати
коровою чи вовком звати?*

(А.ГраMATюк).

5. Сонце

Вночі прийшов до мене... слон!

Сказана мати: "Сон це".

Я повторяв "Це сон, це сон .

Який це сон!? Це ж сонце ! (Б.Стельмах)

6. Рідна мати нас голубить,

Всіх нас пестить, ніжно любить!

Щоб тепло це завжди мати -

Треба матір шанувати!

7. Я візьму легенький прут.

Пожену гусят на Прут.

Хоч купатиму не в милі.

Стануть чисті всі та милі.

8. Змінити варто наголос у слові - і зміст його міняється в момент:

Сурма - крихкий метал, сріблясто - білий, а сурма вже музичний інструмент.

(Д.Білоус)

СЛОВА З ПРЯМИМ І ПЕРЕНОСНИМ ЗНАЧЕННЯМ

Насупилось небо, плаче хмаринка,

А поле сміється щасливо і дзвінко.

Бо сльози хмаринки несуть урожай,

А сльози ці звуться ? Ану. відгадай !

(Дош)

РЕЧЕННЯ

1. Дібрати однорідні підмети:

- а) У лісі ростуть берези...
- б) На квітнику зацвіли айстри...
- в) На столі лежать зошити...
- г) З теплих країв прилетіли шпаки ...

2. Дібрати однорідні присудки:

- а) Літнє сонце піднімається..
- б) Учні в школі пишуть ...
- в) На ділянках діти копали...

3. Дібрати другорядні члени речення:

- а) Весняне небо чисте...
- б) Росте ялинка струнка...
- в) На уроках ми користуємося ручками ...
- г) На швейній фабриці шиють пальта...

4. Із слів утворити речення. Дати назву тексту.

- а) на, живемо, ми, Україні;
- б) прекрасний, край, це;
- в) землю, дуже, ми, любимо, свою.

МОВНІ ЖАРТИ

1. Дерево ламає, хвилі здіймає,
З "к" поєднати - буде в полі зростати. (Буря - буряк).

2. Не знайти без мене ходу,
Через прірву, через воду.
З "о" я зовсім інше слово -
Житло людям дасть готова. (Міст - місто)

3. З и я плаваю у морі.
З і - ловлю мишей в коморі (Кит - кіт)

4. Люблять нас усі збирати -
Після дощичу в ліску,
а як букву г відняти,
будем плавать у ставку. (Гриби - риби)

5. Літнім людям я в пригоді.
Помічниця у поході.
З о ти можеш, не перечу,
Поскладать на мене речі. (Палиця - полиця)

6. З н - частина доби, з п - гріє щозими (Ніч-піч).

7. З л - риба прехороша,
з т - звичайна огорожа. (Лин - тин).

8. З р- видовище веселе, буває і смішне до сліз,
А з н - метал відомий скрізь. (Цирк - цинк)

9. Травою зеленіє, квітами розквітає,
а як п додати - землю буде орати. (Луг - плуг).

10. З с - сапаю, з ш - вдягаю,
з л - стрибаю, з п - ховаю. (Сапка, шапка, лапка, палка)

11. З димаря він вилітає,
Як в печі вогонь палає.
Варто "д" на "р" змінить

стане містом він умить. (Дим-Рим).

Утворити дієслова.

12. З "б" - вдаряти, з "в" - сплітати, з "ж" - на світі існувати, з "р" - лопатою, з "м" - милом, з "ш" - то голкою, то шилом. (бити, вити, жити, рити, мити, шити)

13 Любі хлопчики й дівчатка,
Вам загадочка така:
Чи не знаєте ви слова
Щоби мало сорок А? (Сорока)

14. Ой тренуйтеся, діти, в мові,
Щоб розумними зросли.
А скажіть, що то за слово
Має сто сполучень ЛИ? (Столи)

15. З К - в дівчат на голові,
З Р - виблискую в траві (Коса - роса)

16. З Г - написане стираю.
З С - книжки в собі тримаю (Гумка - сумка)

СЛОВОГРА

1. Знайти в тексті анаграми (переставлення літер або складів, внаслідок чого утворились нові слова).

Хочеш бути возо - водом ?
- Так!

Водовози воду возять.
Перепілки пити просять.
- На здоров'я!

Хочеш бути водо - садом ?
- Так!

Садовод сади розводить.
Сад плоди щороку родить.
Пийте соки!
Хочеш бути місо-гістом?
- Так!

Тістоміс замісить тісто, -
З тіста хліб спечеться, звісно.
Хліб - це сила!

2. Поміркуйте:

а) від яких слів утворились назви місяців: січень, березень, квітень, травень, липень, жовтень, листопад, грудень?

б) від яких слів утворились назви днів тижня: понеділок, середа, четвер, п'ятниця, неділя.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Е.М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів. К : Віпол, 1987 -96с
2. Киричук О.І. Навчальні інтереси молодших школярів. К.: Рад. школа, 1982 - 128с.
3. Савченко О.Я. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів.
К.: Рад. школа, 1982 176с.
Гамалій А.Т. Ігри та цікаві вправи з української мови для учнів 1-3 класів. - К.: Рад. школа, 1980.
4. Терновська Т.П. Збірник орфографічних вправ для початкових класів. К.: "Рута". – 2000.

ЗМІСТ

	ст.
Передмова.....	3
Звуки і букви.....	4
Слова – родичі.....	5
Ненаголошені е чи и.....	6
Приголосні звуки.....	7
Іменник.....	8
Прикметник	9
Дієслово.....	10
Синоніми.....	11
Антоніми.....	12
Омоніми.....	13
Речення.....	15
Мовні жарти.....	16
Слово граф.....	18
Використана література	19